

Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Received: 12.07.2020

Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 15.08.2020

ISSN: 1306-9136

Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi / International Crimes and History Journal

Sayı: 21, Yıl: 2020, Sayfa: 21-52

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi / To cite this article (Chicago, 17-A sürüm / Chicago, 17th A):

Köksal, Pınar. "Orta Asya'da Tarihsel Kimlikler ve Çatışma". *Uluslararası Suçlar ve Tarih / International Crimes and History* 21, (2020): 21-52.

ORTA ASYA'DA TARİHSEL KİMLİKLER VE ÇATIŞMA

Pınar KÖKSAL

Prof. Dr.

ODTÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4941-3757>

21

Öz: *Orta Asya Cumhuriyetlerinde 1991'den sonraki süreçte yeniden tanımlanan çeşitli kimlikler, kimi durumlarda bir çatışma ortamının doğmasına neden olmaktadır. Makalede, bu cumhuriyetlerdeki 'kimlik' olgusu tarihsel bir perspektiften ele alınmakta ve Sovyet sonrası dönemde yaşanan çatışmalara etkisi bağlamında incelenmektedir. Bu çerçevede ilk kısımda bölgede 'ulus' kimliğine verilen özel öneme değinilmiş, daha sonra 'ulus üstü' ve 'ulus altı' kimlikler iki ayrı kısım altında ele alınmıştır. Bölgedeki çeşitli kimlikler iç içe geçmiş çok katmanlı bir yapı sergilemekte oldukları için son otuz yılda bu kimliklerin birbirleriyle nasıl bir etkileşim içerisinde olduğu, nasıl örtüştüğü ya da ayrıştığı konusu önem kazanmaktadır. Sovyet sonrası dönemde bu kimliklerin yalnızca siyasi elitler ve Orta Asyalı halklar arasında değil, bölge halklarının kendi aralarında da çeşitli çatışmalara zemin hazırladığı ya da bu çatışmaların doğrudan nedeni olduğu görülmektedir. Orta Asyalı halkların kısa ve uzun vadede kimlik üzerinden yapılan siyasetin ya da kimlik nedeniyle yaşanan çatışmaların sonuçlarını görmeye devam edecekleri açıktır. 1991 sonrasında yaşanan pek çok çatışmanın temelinde bölgedeki kimliklerin tarihsel süreçlerde farklı amaçlarla da olsa tekrar tekrar*

şekillendirilmesi vardır. Bu tür gelişmeler göz önüne alınmadan kimlik temelli çatışmaları anlamak çok mümkün olmayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya, Çatışma, Kimlikler, Tarih

HISTORICAL IDENTITIES AND CONFLICT IN CENTRAL ASIA

Abstract: *In the aftermath of 1991, various identities that have been redefined in the Central Asian republics cause the emergence of an environment of conflict. In this article, the phenomenon of 'identity' is analyzed from an historical perspective and in terms of its impact on the post-Soviet conflicts. In this framework, in the first part, the specific importance given to the identity of 'nation' is mentioned, followed by the two separate sections on 'supra-national' and 'sub-national' identities. As the various identities in the region are intertwined and multi-layered, it is important to understand how in the last thirty years these identities interact and overlap with and differentiate from each other. In the post-Soviet era, it is observed that these identities are either the direct reason of or prepare a conducive environment for conflicts that emerge between the political elites and Central Asian people as well as among the Central Asians themselves. It is clear that the people of the region, both in the short and in the long run, will continue to see the results of those conflicts that emerge due to identity politics or conflicts based on identity. At the roots of many conflicts seen in the region after 1991 lie the continuous formation and reformation of identities with the purposes of serving different goals. Without taking into account such developments, it will not be possible to understand conflicts based on identity.*

Keywords: Central Asia, Conflict, Identities, History

Giriş

Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılmasının ardından bağımsızlıklarını elde etmiş olan Orta Asya Cumhuriyetleri, aradan geçen otuz yılın ardından bugün gelinen noktada oldukça farklı bir yerdedirler. Ancak yine de hem Sovyet öncesi dönemin koşulları hem de Sovyet döneminin mirası bu coğrafyada etkili olmaya devam etmektedir. 1991'den itibaren başlayan yeni süreçte Orta Asya Cumhuriyetlerini bekleyen en önemli sorunlardan biri bağımsız devlet olma deneyimlerinin son derece sınırlı olmasıydı. Buna rağmen bu cumhuriyetler, Sovyet sonrası dönemin kendine özgü koşullarıyla şekillenen çok boyutlu bir 'devlet inşası' sürecine girmişlerdir. Siyasal, ekonomik, kültürel, sosyal ve uluslararası alanlarda değişik boyutları olan bu süreç bu cumhuriyetlerin tümünde gözlemlenmiştir. Bağımsızlıkla birlikte başlayan yeni dönemde Orta Asya ülkelerinin hepsi yeni siyasal kurumlar, anayasalar ve ilkeler benimsemiş; planlı ve güdümlü Sovyet ekonomik modelini serbest piyasa ekonomisi ile değiştirmeyi amaçlamış; yeni kimlikler inşa etmeye başlamış ve uluslararası alanda kendi dış politika çizgilerini ve önceliklerini belirlemeye çalışmışlardır.

Bu çerçevede Orta Asya Cumhuriyetlerinde bağımsızlık sonrası dönemde ortaya çıkan kimlik inşası süreci de bu genel dönüşümün bir parçasıdır. 1991'den sonra bu cumhuriyetlerde yeniden tanımlanan çeşitli kimlikler, kimi durumlarda bir çatışma ortamının doğmasına neden olmaktadır. Bu çalışma, Orta Asya Cumhuriyetlerindeki 'kimlik' olgusunu tarihsel bir perspektiften ele almayı ve bu kimliklerin Sovyet sonrası dönemde yaşanan çatışmalara ne tür bir etkisi olduğunu incelemeyi amaçlamaktadır. Bu incelemenin daha sağlam bir temele oturtulabilmesi için bugün bölgede görülen çeşitli kimliklerin hem daha önceki süreçlerle hem de birbirleriyle ilişkilendirilerek analiz edilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede ilk kısımda bölgede 'ulus' kimliğine verilen özel öneme değinilecek, daha sonra 'ulus üstü' ve 'ulus altı' kimlikler iki ayrı kısım altında incelenecektir. Çalışmanın bu üç kısmının her birinin içerisinde ayrıca bu kimliklerin neden olduğu çatışmalar betimlenecektir. Sonuç kısmında bölgenin bu çok katmanlı kimlik yapısının son otuz yılda ortaya çıkan bazı çatışmaları doğrudan etkilemesine yönelik genel yorumlar yer almaktadır.

Orta Asya Cumhuriyetlerinde Ulus Kimliği

1920'li ve 1930'lu yıllarda Stalin tarafından uygulanan 'ulusal sınır belirleme politikaları' Orta Asya bölgesinde beş ayrı Sovyet Sosyalist

Cumhuriyetinin (SSC) ortaya çıkması ile sonuçlanmıştır. Sovyet yöneticiler açısından ulus kimliği, ulus üstü ve ulus altı kimliklerin eritilmesi açısından önem taşımaktaydı. İdeolojik gerekçelerle din, etnik milliyetçilik, kabile bağları ve bölgecilik gibi olgulara sıcak bakmayan ve bu tür kimliklerin uzun vadede yok olacağı beklentisini taşıyan Sovyet elitleri, ulus kimliğinin bu bağlamda ‘yararlı ve işlevsel’ olacağını düşünmüşlerdir. Orta Asya bölgesinde ‘ulusal’ sınırlara göre çizilen SSC’lerin bu bağlamda kritik bir rol oynamaları umulmaktaydı. Diğer birlik cumhuriyetleri gibi ‘Sovyet’ ve ‘sosyalist’ bir karakter taşımaları hedeflenen bu idari birimler, bağımsız olmayan federal cumhuriyetlerdi. SSC’lerin oluşturulmasındaki temel amaç ‘anakronik’ kimliklerin geride bırakılması ve ‘Yeni Sovyet İnsanı’nın yaratılmasıydı. Bu durumu özetleyen en açık ilke ‘biçimde milliyetler özde sosyalist’ olmuştur. Kısacası ulusal temele dayanan SSC’lerin zaman içerisinde hem sosyalizmi benimsemiş hem de ulusal kimliğini ‘Sovyet’ kimliği içinde eritmiş ve geride bırakmış sosyalist vatandaşlardan oluşması hedeflenmişti.¹

Bu politikalar zamanla bir ölçüde etkisini göstermiş ve Orta Asya’daki beş SSC, kendi ulusal kimlikleri temelinde oluşturulan idari-federal birimler olarak birbirlerinden ayrılmaya başlamışlardır. Zaman içinde Moskova tarafından yapılacak yatırımlar ya da sağlanacak kaynaklar için birbirleri ile rekabete giren bu cumhuriyetler arasında gerginlikler yaşandığı da görülmüştür. Kısaca, Sovyetler Birliği tarafından çizilen sınırlar, ‘Sovyet’ ve ‘sosyalist’ kimliklerden çok, ‘ulusal’ kimlikleri belirginleştirmiş ve pekiştirmiştir.² Bölgenin beş birlik cumhuriyetine bölünmesinin kısa ve uzun vadede çatışma potansiyelini artırdığı öne sürülebilir. Bazı yazarlar, siyasi sınırları “coğrafi ve kültürel sınırlarla örtüşmeyen” bu SSC’lerin her birinin kendi içinde çok etnili bir yapıya sahip olduklarını ve Sovyet dönemi boyunca Rusların bölgeye gelmeye devam etmesinin bu durumu daha da karmaşıklaştırdığını belirtmektedirler.³

1 Sovyet döneminde uygulanan milliyetler politikaları için şu eserlere bakılabilir: Olivier Roy, *The New Central Asia: The Creation of Nations* (London: I. B. Tauris, 2000); Ronald Grigor Suny ve Terry Martin, ed., *A State of Nations: Empire and Nation-making in the Age of Lenin and Stalin* (New York: Oxford University Press, 2001).

2 Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Nancy Lubin, *Labour and Nationality in Soviet Central Asia: An Uneasy Compromise* (USA: Princeton University Press, 1985).

3 Ayşegül Aydıngün ve Çiğdem Balım, “Giriş”, içinde *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri: Türk Dilli Halklar, Türkiye ile İlişkiler*, ed. Ayşegül Aydıngün ve Çiğdem Balım (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2012), 6-7.

Bağımsızlıktan sonraki süreçte ulus kimliğinin nasıl yeniden inşa edileceği meselesi gündeme gelmiştir. Bu dönemde ayrıca Sovyet döneminin egemen ideolojisi olan Marksizm-Leninizm'in yerine ne tür bir anlayışın konulacağı konusunda da belirsizlik yaşanmış⁴ ve ortaya ideolojik ve kültürel bir boşluk çıkmıştır. Bazı yazarlara göre bu boşluk yeni ulusal kimliklerle doldurulmuş⁵ ve 'ulus-devlet' inşası geçiş döneminin en temel hedefleri arasında yer almıştır. Bu çerçevede siyasal elitler tarafından uygulanmaya konan en belirgin politika 'Sovyet etkisinden arındırılmış' bir ulus kimliği inşa etmek olmuştur. Bir diğer deyişle, Marksist-Leninist çerçevede tanımlanan ulus kimliği, yerini Sovyet öncesi dönemin toplumsal aidiyetlerine vurgu yapan ve o dönemin kimlik öğeleri ile yeniden inşa edilen bir ulus kimliğine bırakmıştır. Bu bağlamda kimi durumlarda ulus kimliğine 'tehdit' olarak algılanan diğer kimlikler de ulusal kimliğin birer parçası ya da alt unsuru olarak görülerek bu kimliklerin potası altında eritilmeye çalışılmıştır.

Kıscacası ulus kimliği, Sovyet sonrası dönemde Orta Asyalı siyasal liderler açısından en fazla vurgu yapılan ve önem atfedilen kimlik olmuştur. Roger Brubaker'ın bağımsız devlet inşasının en önemli öğelerinden birinin ulus kimliği olduğunu vurgulamak için ortaya attığı 'uluslaşan devletler' (*nationalizing states*) terimi bu bağlamda önem kazanmıştır.⁶ Bazı yazarlara göre bölgede 20. Yüzyılda gözlemlenen ulus inşası sürecine ilişkin deneyimlerin kendine özgü oldukça çarpıcı özellikleri vardır ve bu deneyimlerin sonuçları yalnızca toplumsal etkileri bağlamında değil, bölgesel istikrara olan etkileri bağlamında da ele alınmalıdır.⁷ Sovyet sonrası dönemde 'ulusal kimlikler' üzerinden çeşitli gerginlikler yaşanmış ve bu gerginlikler kimi zaman kanlı çatışmalara dönüşmüştür.

1991'den sonraki süreçte Orta Asyalı liderler ve entelektüeller açısından benimsenen genel tutumun daha çok etnik milliyetçiliğe yakın olduğu vurgulanmaktadır. Bu tutumun bir uzantısı olarak diğer Orta Asya uluslarını dışlayan, hatta onları karşısına alan politikalar oluşturulmuş ve

4 Scott Spehr ve Nargis Kassenova, "Kazakhstan: Constructing Identity in a Post-Soviet Society", *Asian Ethnicity* 13, sy 2 (2012): 135-36.

5 Jonathan Levin, "From Nomad to Nation: On the Constructing of National Identity Through Contested Cultural Heritage in the Republics of Central Asia", *New York University Journal of Law and Politics* 50, sy 1 (2017): 267.

6 Roger Brubaker, "Nationalizing Minorities, Nationalizing States, and External National Homelands in the New Europe", *Daedalus* 124, sy 2 (t.y.): 107-32.

7 Mariya Y. Omelicheva ve Mariya Y. Omelicheva, "Introduction", içinde *Nationalism and Identity Construction in Central Asia: Dimensions, Dynamics and Directions* (ABD: Lexington Books, 2015), vii-xxiv.

bir çatışma zemini ortaya çıkmıştır.⁸ Sovyet ardılı beş ülke birbirleri ile sınırların netleştirilmesi, suyun kullanımı, kendi topraklarında yaşayan azınlık hakları ve vize uygulamaları gibi konularda ciddi sorunlar yaşamışlardır. Bu bağlamda en sıkıntılı bölgelerin başında Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan topraklarına yayılmış olan Fergana Vadisi gelmektedir.⁹ Radikal İslamcı akımların, ayrılıkçı grupların ve çeşitli terörist eylemlerin odak noktasında yer alan Fergana, Orta Asya'nın çatışmaya en açık bölgelerinden biridir.¹⁰ Halk arasındaki adı ile 'Vadi' 1989 yılından bu yana kanlı çatışmalara sahne olmuştur.

Bu çatışmaların ilki 1989'da Fergana şehrinde Özbeklerle Ahıska Türkleri arasında görülmüştür. Mayıs ayının sonlarına doğru başlayan gerginlik giderek tırmanmış ve Haziran ayının ilk haftasında Ahıska Türklerine yönelik kanlı bir çatışmaya dönüşmüştür. Resmi rakamlara göre olaylar sonucunda 103 kişi ölmüş, 1000'in üzerinde kişi yaralanmış ve ezici çoğunluğu Ahıska Türkü olan 21.000'e yakın kişi bölgeyi terk etmişti.¹¹ Ancak resmi olmayan sayılar bunun çok üzerindedir. Bazı yazarlar, yaklaşık 200 kişinin öldüğünü ve 160.000'e yakın Ahıska Türkünün göç ettiğini belirtmektedir.¹²

Bir yıl sonra Haziran ayında Fergana Vadisinin güneyinde ve Kırgızistan-Özbekistan sınırında yer alan Oş şehrinde Kırgızlarla Özbekler arasında benzer bir olay yaşanmıştır. İki halk arasında konut ve arazi paylaşımına ilişkin olarak başlayan gerginlik kısa sürede bir kez daha kanlı bir çatışmaya dönüşmüş ve olaylarda en az 320 kişi hayatını kaybetmiştir.¹³

2005 yılında yine Fergana Vadisinin Özbekistan bölgesinde yer alan Andican şehrinde halk ile Özbek hükümeti arasında bir çatışma

8 Galym Zhussipbek, "Exclusivist Identities in Central Asia: Implications for Regional Stability and Cooperation", içinde *Nationalism and Identity Construction in Central Asia: Dimensions, Dynamics and Directions*, ed. Mariya Y. Omelicheva (ABD: Lexington Books, t.y.), 129.

9 Nick Megoran, *Nationalism in Central Asia: A Biography of the Uzbekistan-Kyrgyzstan Boundary* (Pittsburg: University of Pittsburg Press, 2017), 5.

10 Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Frederick S. Starr, *Ferghana Valley: The Heart of Central Asia* (New York: M. E. Sharpe, 2011).

11 Khalida Devrisheva, "Türk ve Rus Kaynakları Işığında 1989 Fergana Olayları", *Belgi Dergisi* Cilt 2, No 17 (2019): 1170-87.

12 Çiğdem Balım ve Yunus Emre Gürbüz., "'O'zbekiston Respublikası: 'Özbek Modeli'"; içinde *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri: Türk Dilli Halklar, Türkiye ile İlişkiler*, ed. Ayşegül Aydıngün ve Çiğdem Balım (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2012), 233.

13 Glenn E. Curtis, "Kyrgyzstan: A Country Study", içinde *Central Asia in Focus: Political and Economic Issues*, ed. Lydia M. Buyers (New York: Nova Science Publishers, 2003), 120.

yaşanmıştır. Olaylardan bir yıl kadar önce “Akramiler” olarak bilinen bir grup işadami mahkemeye çıkarılmış ve İslami bir terör örgütüne üye oldukları öne sürülerek yargılanmışlardı. 2005 yılında sonuçlanan davada Akramilerin çok ağır cezalara çarptırılmaları sonucu halk ayaklanmıştı. Bölge sakinleri tarafından “dürüst ve başarılı işadamları” olarak görülen Akramiler aynı zamanda binlerce kişiye iş olanağı sağlamaktaydılar.¹⁴ Mahkeme sonunda silahlı bir grup, Andican hapisanesini basarak yüzlerce mahkûmu serbest bırakmıştır.¹⁵ Çıkan olaylarda güvenlik güçleri sivil halkın üzerine ateş açmış ve yine çok sayıda kişi hayatını kaybetmiştir.¹⁶ Bölge yabancı gazetecilere kapatıldığı için kaç kişinin öldüğü tam olarak bilinmemektedir. Bazı kaynaklarda bu sayı 500-1500 arası olarak verilmektedir.¹⁷

Son olarak 2010 yılında yine Oş şehrinde Özbeklerle Kırgızlar arasında bir çatışma çıkmıştır. Ekonomik gerekçelerle iyice gerilmiş olan ipler Özbek ve Kırgız gençlerin bir gazonada kavga etmesiyle bir anda büyük bir çatışmaya dönüşmüştür. Şehirdeki ticareti ellerinde tutan Özbeklerin yıllar içerisinde ekonomik açıdan zenginleşmesine karşın iş olanakları daralan Kırgızlar giderek yoksullaşmıştır. Öte yandan siyasal temsil açısından Kırgızlar ağırlıklı iken Özbekler siyasetin dışında tutulmuşlardı. Bu durumu bir yazar şu şekilde özetlemektedir: “Bu dengesizlik Kırgızların ticaretten daha çok pay istediği, Özbeklerin ise siyasi taleplerinin arttığı bir ortam hazırlamıştır.”¹⁸ 2010 yılında yaşanan bu etnik çatışmada çoğu Özbek 500’e yakın kişi hayatını kaybetmiş, 2.000’e yakın kişi ağır yaralanmış ve 400.000 kişi yerinden edilmiştir.¹⁹

14 Philip Shishkin, *Restless Valley: Revolution, Murder and Intrigue in the Heart of Central Asia* (USA: Yale University Press, 2013), 74-75.

15 Balım ve Gürbüz., “‘O’zbekiston Respublikası: ‘Özbek Modeli’”, 247.

16 Ayşe Çolpan Yıldız, “Özbekistan”, içinde *Bağımsızlıklarının Yirmi Yedinci Yılında Türk Cumhuriyetleri*, ed. Murat Yılmaz ve Ayşe Çolpan Yıldız (Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2018), 297.

17 Jeffrey W. Hartman, “The May 2005 Andijan Uprising: What We Know, Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program”, 2016, 17, <https://isdpc.eu/content/uploads/2016/06/2016-Hartman-the-May-2005-Andijan-Uprising-What-We-Know.pdf>.

18 Yunus Emre Gürbüz, “Demokrasi ve Otoriterlik Sarkacında Kırgızistan”, içinde *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri: Türk Dilli Halklar, Türkiye ile İlişkiler*, ed. Ayşegül Aydıngün ve Çiğdem Balım (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2012), 193.

19 Shirin Akiner, “Kyrgyzstan 2010: Conflict and Context”, (Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, 2016), 7, http://silkroadstudies.org/resources/2016-Akiner-Kyrgyzstan_2010-Conflict-Context.pdf.

Bağımsızlıktan sonra Orta Asya bölgesinde gözlemlenen bir başka gerginlik de Taciklerle Özbekler arasında yaşanmaktadır. Bu gerginlik Sovyet dönemindekinden farklı bir biçimde olsa da yeniden ortaya çıkmıştır ve potansiyel bir çatışma alanıdır. En önemli gerginlik konularından birisi her iki ülkede de gündemde olan ‘tarih yazıcılığı’ ile ilgilidir. Hem Tacikler hem de Özbekler, kendilerini bölgenin en eski ve asli unsurları olarak kabul etmektedir. ‘Tarihsel’ sınırlar ve topraklar konusunda da iki taraf arasında gerginlik yaşanmaktadır. Tacikler Özbekistan sınırları içinde yer alan Semerkant ve Buhara gibi önemli ‘Tacik’ şehirlerinin Sovyetler Birliği zamanında Özbek SSC’ne verildiğini ve toprak kaybına uğradıklarını öne sürerken Özbekler bunu kabul etmemektedir. Her iki tarafın da diğerini “negatif” bir şekilde tanımladığını belirten bazı yazarlar Taciklerle Özbekler arasında bir “tarih yazıcılığı savaşı” olduğundan söz etmektedir.²⁰ Buna ek olarak her iki ülke de, Mevlana, Ebu Hanife, İmam Buhari, Gazali, Tirmizi ve Ebu Davut gibi bölge tarihinin en ünlü İslam büyüklerinin mirasına sahip çıkmaya çalışmaktadır. ‘Türkistan’ coğrafyasında ‘Farsi’ kimliğini ön plana çıkaran Tacikistan için ayrıca bir de Tacik-Türk ayrışması gündeme getirilmiştir. Bu çerçevede örneğin Orta Asya’nın “ilk büyük Müslüman İran devleti” olan Samani İmparatorluğunun “Türkler tarafından yıkılması” gündemde tutulmakta, okul kitaplarında bu yıkılışın nedenleri arasında orduda görevli Türk komutanların “ihneti” yer almaktadır.²¹ Bir başka ilginç nokta, devlet başkanı İmamali Rahman’ın Taciklerin ‘Aryan’ kökenlerine ve ‘en eski’ dinleri olan Zerdüştlüğe yaptığı özel vurgudur. Rahman, Zerdüş’tün “Taciklerin ilk peygamberi olduğunu” dile getirmiş ve 2001 yılı bu dinin kutsal kitabı olan Avesta’nın kutlanmasına ayrılmıştır.²² Taciklerin Orta Asya’nın diğer Türki halkları gibi Sünni Müslüman olmalarına rağmen, Rahman bu ortak kimliği geri planda tutarak ülkesinin ‘Aryan, Farsi ve Zerdüş’t kimliklerine vurgu yapmış ve böylelikle ‘Tacik-Türk’ ayrımını belirginleştirmiştir.

Kısacası Orta Asya bölgesinde ulusal kimlikler kökleri Sovyet dönemine uzanan bazı nedenlerden dolayı kimi durumlarda birer çatışma alanına dönüşmektedir. Ancak bu durum yalnızca ulusal kimliklere ilişkin olarak

20 Mohira Suyarkulova, John Heathershaw, ve Edmund Herzig, “Statehood as Dialogue: Conflicting Historical Narratives of Tajikistan and Uzbekistan”, içinde *The Transformation of Tajikistan: The Sources of Statehood* (Birleşik Krallık: Routledge, 2013), 162.

21 Süer Eker, “Orta Asya’nın İrani Halkı Tacikler ve Bağımsızlığın 20. Yılında Tacikistan”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırması Dergisi* 15 (2011): 385-86.

22 Dagikhudo Dagiev, *Regime Transition in Central Asia: Stateness, Nationalism and Political Change in Tajikistan and Uzbekistan* (United Kingdom: Routledge, 2014), 138.

gözlemlenmemektedir. Bu nedenle, aşağıdaki iki kısımda Orta Asya Cumhuriyetlerindeki ulus üstü ve ulus altı kimlikler genel bir tarihsel çerçeve içerisinde anlatılacak ve bu kimliklerin yol açtığı çatışmalar incelenecektir.

Orta Asya Cumhuriyetlerinde Ulus Üstü Kimlikler

Orta Asya Cumhuriyetlerinde 1991'den sonra üzerinde en çok durulan ulus üstü kimlik genelde din, özelde İslamiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ulus üstü kimliğin diğer kimliklerle ilişkisini ve neden çatışma potansiyeline sahip olduğunu anlamak için öncelikle İslamiyet'in bölgedeki yerine ilişkin genel bir tarihsel bilgi verilmesi yerinde olacaktır. Bu konuda belirtilmesi gereken en temel nokta, İslamiyet'in 7. ve 8. Yüzyıllardan itibaren bölgeye gelmesinden sonraki süreçte ortaya çıkan tasavvuf hareketinin önemidir. Bazı yazarlara göre bu hareket Orta Asya'da İslam'ın hızlı bir şekilde yayılmasındaki en büyük etkenlerden biri olmuş, büyük mutasavvıfların çalışmaları bölge halklarının bu dini tanınmasında önemli rol oynamıştır.²³ Daha genel adıyla 'Sufizm' olarak bilinen bu eğilimin Orta Asyalı halklar arasında radikal akımların yayılmasını engellediği ve dinin daha çok kültürel anlamda anlaşılmasını ve yaşanmasını sağladığı vurgulanmıştır.²⁴

Ancak bu ortak eğilime rağmen İslamiyet'in Orta Asya Cumhuriyetlerindeki halklar arasındaki önemi ve rolü farklılık göstermektedir. Bu bağlamda en sık dile getirilen görüş, tarihsel olarak göçebe bir yaşam biçimini benimsemiş olan Kazaklar, Kırgızlar ve Türkmenler arasında İslamiyet'in hem daha geç yayıldığı, hem de daha az etkili olduğudur. Bazı yazarlara göre Kazakların İslam'da yeri olmadığı öne sürülen bir takım gelenekleri yaşatmaları bunun bir göstergesidir. Örneğin Kazaklar arasında Sufi dervişlerin mezar yerlerine hürmet gösterip oralarda ibadet edilmesi ya da müzik aletleri ile şarkıların dini pratiklerin parçası olarak görülmesi yaygındır.²⁵ Buna ek olarak, İslamiyet'in Kazaklar arasında 17. ve 18. Yüzyıllardan önce yaygınlaşmadığı ve her zaman 'Şamanist ve animist' öğelerle bir arada

23 Mesut Avcı, "İslam'ın Orta Asya Tarihi", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9, sy 1 (2020): 526-27.

24 Mariya Y. Omelicheva, "Instrumentalization of Islam in Central Asia: Using Religion for Legitimizing the Governing Regimes", *Euxeinos* 17, sy 23 (2017): 9-10.

25 Galina M. Yemelianova, "Islam, National Identity and Politics in Contemporary Kazakhstan", *Asian Identity* 15, sy 3 (2014): 287-88.

var olduğu da öne sürülmektedir.²⁶ Benzer şekilde Kırgızlar arasında İslamiyet'in yayılmaya başlamasının da göçebelikten dolayı 18. Yüzyıla kadar devam ettiği belirtilmektedir.²⁷ Kazaklar gibi Kırgızların da İslamiyet'i benimsemekle birlikte eski inançlarını sürdürdükleri ve İslam dininin Kırgızlar arasında "derin bir şekilde" yayılmadığı dile getirilmiştir.²⁸ Bir diğer göçebe halk olan Türkmenler açısından da durumun farklı olmadığı belirtilmektedir. Tarihsel süreçte Türkmenlerin çoğunun namaz, oruç, zekât gibi ibadetleri yerine getirirler bile kitabi bilgilere ya da camilere sahip olmadıkları vurgulanmaktadır. Bazı yazarlara göre, "Dinini bırakabilirsin ama kendi halkını bırakamazsın" atasözü, Türkmenler için kendi geleneklerinin İslam şeriatından daha öncelikli olduğunun bir göstergesidir.²⁹

Öte yandan geleneksel olarak yerleşik bir yaşam biçimini benimsemiş olan Özbekler ve Tacikler arasında İslamiyet'in hem daha önce yayıldığı hem de daha köklü olduğu dile getirilmektedir.³⁰ Buhara, Semerkant, Kokand ve Tirmiz gibi bugün Özbekistan sınırları içerisinde olan şehirlerin "İslam kültürünün öğretildiği ve yayıldığı" yerler olduğunu belirten bazı yazarlar, bu şehirlerde İmam Buhari, El Farabi, El Harezmi, El Biruni, İbni Sina ve Bahaddin Nakşibend gibi pek çok âlim, filozof ve bilim adamının yetiştiğini vurgulamaktadır.³¹

Ancak Sovyet döneminde bölgenin bu konudaki yeri ve tarihsel süreçlerde oynadığı rol göz ardı edilmiş ve çok farklı bir politika izlenmiştir. Bu dönemde din, ideolojik gerekçelerle en fazla yok edilmeye çalışılan kimliklerin başında gelmekteydi. Bu çerçevede zaman

26 Glenn E. Curtis ve Lydia M. Buyers, "Kazakhstan: A Country Study", içinde *Central Asia in Focus: Political and Economic Issues* (New York: Nova Science Publishers, 2003), 53-54.

27 Mayramgül Dıykanbayeva, *Kırgızlarda Atalar Kültü* (Konya: Kömen Yayınları, 2016), 109.

28 Dıykanbayeva, *Kırgızlarda Atalar Kültü*, s. 18-19. Yine Dıykanbayeva'nın öne sürdüğü üzere, kendi din adamlarını yetiştirecek medreselere sahip olmayan Kırgızlar, din adamına ihtiyaç duyduklarında Özbek, Tatar ya da Uygur din adamlarından yararlanıyorlardı. *Ibid.*, s.121-122.

29 Adrienne Lynne Edgar, *Tribal Nation: The Making of Soviet Turkmenistan* (New Jersey: Princeton University Press, 2004), 26.

30 Emmanuel Karagiannis, *Political Islam in Central Asia: The Challenge of Hizb ut-Tahrir*, New York: Routledge, 2010, s. 36.

31 Balım ve Gürbüz, "Özbekiston Respublikası: 'Özbek Modeli'", s. 287. Ancak göçebe ve yerleşik halklar arasındaki İslam ile ilgili ayrımın çok net olmadığını belirten başka araştırmacılar da vardır. Buna göre, Taciklerle Özbeklerin Kazaklar, Kırgızlar ve Orta Asya Türkmenlere göre daha dindar oldukları varsayımının sorgulanması gerektiği vurgulanmış ve sosyo-ekonomik nedenler ve kentleşme oranları gibi başka etkenler göz önüne alınmadan yapılacak bir analizin sorunlu olduğu belirtilmiştir. Bu konuda bkz. Rebekah Tromble, "From Nomadic Traditionalists to Sedentary Scripturalists? Reexamining Ethno-Religious Discourse in Central Asia", *Problems of Post-Communism*, Cilt 64, No 6, 2017, s. 367.

zaman daha esnek davranılmış olsa da din (ve özellikle İslamiyet) Sovyet yöneticiler açısından her zaman sorun teşkil etmiştir. 1940'lı yıllarda oluşturan resmi din kurumlarının temel amacının dinin devlet tarafından kontrol edilmesi olduğu sıklıkla dile getirilmektedir. Ancak tüm çabalara rağmen, din toplumsal yaşamdan tümü ile silinememiş ve büyük ölçüde yeraltına inmiştir.³² 1960'lı ve 1970'li yıllarda Moskova'nın din karşıtı baskıcı politikalarının bir ölçüde gevşetilmesinin tabandan gelen bir uyanışa neden olduğu da vurgulanmaktadır.³³ Ek olarak, 1980'li yıllarda Kızıl Ordu'ya karşı mücadele eden Afgan mücahitlerin direnişinin de radikal akımları güçlendirici etkisi olduğu dile getirilmiştir.³⁴

Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecine girdiği dönemde kendi birlik cumhuriyetlerinin komünist partisi genel sekreterliği görevini yürüten Orta Asyalı liderlerin tümü Sovyet döneminde eğitim almışlardı. Dinin "halkın afyonu" olduğu temel argümanı ile ve ateizmin resmen kabul edildiği bir ülkede bu liderler için bağımsızlıktan sonra ortaya çıkan yeni duruma ayak uydurmak çok kolay olmamıştır.³⁵ Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde uygulanan din politikalarının belirlenmesinde bu durum göz önüne alınmalıdır. Sovyet döneminden devralınan 'seküler kültür' bu bağlamda hemen bir devlet ilkesine dönüşmüş ve İslam'ın siyasi bir ideoloji olarak ortaya çıkmasının önü kesilmek istenmiştir.³⁶ Bu bağlamda Orta Asya Cumhuriyetlerinin anayasalarında laiklik ilkesi benimsenerek din ve devlet işlerinin ayrı olduğu açıkça ifade edilmiştir.³⁷ Benzer şekilde, dini kuruluşların ve din görevlilerinin devletin yönetimine katılmaları ya da siyasi faaliyetlerde bulunmaları yasaklanmış, devletin dininin olmayacağı ve her dine eşit mesafede

32 Sovyetler Birliği zamanında uygulanan din politikaları ile ilgili olarak bkz. Ahmed Rashid, *Jihad: The Rise of Militant Islam in Central Asia*, New Haven: Yale University Press, 2002; Yaacov Ro'i, *Islam in the Soviet Union: From World War II to Perestroika*, USA: Columbia University Press, 2000.

33 Vyacheslav Belokrenitsky, "Islamic Radicalism in Central Asia: The Influence of Pakistan and Afghanistan", içinde *Boris Rumer (der.), Central Asia at the End of Transition* (New York: M. E. Sharpe, 2005), 152.

34 Seçkin Köstem, "Orta Asya ve Kafkasya'da Militan İslam: El Kaide Etkisi", *Orta Doğu Etütleri Cilt 2*, sy 3 (2010): 185.

35 Emmanuel Karagiannis, *Political Islam in Central Asia: The Challenge of Hizb ut-Tahrir* (New York: Routledge, 2010), 14; Andrew Wachtel, "A Tale of Two Heroes: Kyrgyzstan in Search of National Role Models", *REGION: Regional Studies of Russia, Eastern Europe and Central Asia* 15, sy 1 (2016): 4.

36 Dagiev, *Regime Transition in Central Asia: Stateness, Nationalism and Political Change in Tajikistan and Uzbekistan*, 57-58.

37 Omelicheva, "Instrumentalization of Islam in Central Asia: Using Religion for Legitimizing the Governing Regimes", 8.

yaklaşılacağı anlayışı benimsenmiştir.³⁸ Ayrıca halkın dini taleplerini karşılamak için Sovyet dönemindeki resmi diyanet kurumları bağımsızlıktan sonra da var olmaya devam etmişlerdir.

Ancak tüm bu politikalara rağmen, 1991 sonrası dönemde en önemli ulus üstü kimliklerden biri olarak ortaya çıkan din kimi durumlarda bölgenin Sufi geleneğinden koparak radikal oluşumlara dönüşmüştür. Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucu ortaya çıkan ideolojik ve kültürel boşluk bölgede faaliyet gösteren radikal akımlara ve gruplara belli bir ölçüde serbestlik sağlamıştır. Bu durumun özellikle Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan topraklarına yayılan Fergana Vadisinde gözlemlendiğine dikkat çeken bir yazar bu konuda şunları söylemektedir: “Fergana Vadisi 1990’lı yıllara gelindiğinde artık Suudi finansörlerden ve Afganistan merkezli savaş lordlarından beslenen radikal İslamcı akımların tehdidi altındaydı.”³⁹ Buna ek olarak, 1996 yılında Usame bin Ladin’in El Kaide’nin merkezini Afganistan’a taşımasının önemine vurgu yapılarak bu durumun bölgedeki Suudi Arabistan kaynaklı Vahabi etkisini artırdığı da belirtilmektedir.⁴⁰ El Kaide ile sıkı ilişkiler kuran Özbekistan İslami Hareketi (ÖİH) bu örgütten para ve silah temin etmiş ve uyuşturucu trafiği ağma dâhil olmuştur.⁴¹ ÖİH, bölgenin nüfus yoğunluğu ve dinsel aidiyetlerin gücü bağlamında en kilit ülke olan Özbekistan’ı ve ülkenin o zamanki devlet başkanı İslam Kerimov’un rejimini doğrudan hedef almıştır. Kerimov’u bir “kâfir” olarak tanımlayan ÖİH liderlerine göre ülkede Müslümanlara baskı uygulanmaktaydı. Bu çerçevede Kerimov rejiminin yıkılması ve ilk önce Özbekistan’da, daha sonra da tüm Orta Asya’da şeriat ile yönetilecek bir İslam devleti kurulması gerekmektedir.⁴² ÖİH, bölgede gerçekleştirilen bazı terör eylemlerinin sorumluluğunu doğrudan üstlenmiştir. Bunlar arasında en çok sözü edilenler 1999’daki Taşkent bombalamaları, aynı yıl dört Japon turist ile sekiz Kırgız askerini, 2000 yılında da dört Amerikalı dağcıyı rehin almaları yer almaktadır.⁴³

38 Debidatta Aurobinda Mahapatra, “Coping with Religiosity and Extremism in Central Asia: The Case of Kazakhstan” içinde *The State in Eurasia: Local and Global Areas*, ed. Anita Sengupta ve Suchadana Chatterjee (Kalküta: Maulana Abul Kalam Azad Institute of Asian Studie, 2013), 218.

39 Köstem, “Orta Asya ve Kafkasya’da Militan İslam: El Kaide Etkisi”, 199.

40 Köstem, 185.

41 Köstem, 199.

42 Köstem, 185-86.

43 “Islamic Movement Of Uzbekistan”, International Organization, United Nations Security Council, erişim 11 Temmuz 2020, https://www.un.org/securitycouncil/sanctions/1267/aq_sanctions_list/summaries/entity/islamic-movement-of-uzbekistan.

11 Eylül saldırılarının ardından Amerika'nın Afganistan'a yönelik olarak düzenlediği operasyonlara Kerimov'un destek vermesi sonucu OİH'nin eski gücünü büyük ölçüde kaybettiği dile getirilmektedir. Ancak bu örgütün içinden çıkan irili ufaklı pek çok yeni grup mevcuttur. Bu gruplar arasında isminden en çok söz ettirenler Orta Asya'nın Mücahitleri Cemaati, Doğu Türkistan İslami hareketi ve Cundullah'tır. 2000'li ve 2010'lu yıllarda Orta Asya'nın en güçlü, en istikrarlı ve radikal İslamcı akımlar açısından en az tehdit altında olduğu varsayılan Kazakistan'da bile etkinliklerini artıran bu gruplar, bazı terör eylemleri gerçekleştirmişlerdir.⁴⁴ Bu eylemlere ek olarak Orta Asya'da IŞİD'e katılanların sayısının artma eğilimi gösterdiği bilinmektedir. Tüm bu gelişmelerin gerginlik yarattığı ve bir çatışma ortamı doğurduğu açıktır.

Konuyla ilgili son olarak bağımsızlıktan sonraki dönemde yalnızca İslamiyet'e olan ilginin değil, bölgenin İslamiyet'ten önceki dinlerine ya da Protestanlığa yönelik ilginin arttığı da belirtilmelidir.⁴⁵ Bu eğilimler oldukça marjinal kalsalar da bazı gerilimlere ve gerginliklere neden olmaktadır. Örneğin Kırgız Şamanlığı olarak da adlandırılmakta olan 'Tenircilik' ya da 'Tengrizm' Kırgızistan'da İslam öncesi inanca vurgu yapan yeni bir dini hareket olarak ortaya çıkmıştır. Kırgızların kendi kültürel miraslarını ve geleneklerini yaşatmak adına ortaya çıktığı söylenen bu akımın 5.000 civarında taraftarı olduğu belirtilmiştir.⁴⁶ Tenircilik akımının "yaygın ve sistematik olmamakla birlikte toplumsal bir fenomen olarak kendini gösterebilmiş" olduğuna dikkat çekilmektedir.⁴⁷ Ayrıca Hristiyan misyonerlerin 1991'den sonra bu bölgede etkili olmaya çalıştıkları ve özellikle yine Kırgızistan bağlamında belli bir mesafe kat ettikleri de belirtilmektedir.⁴⁸

44 İzzet Ahmet Bozbey, "Özbekistan'da İslam ve Kimlik", içinde *Orta Asya'da Siyaset ve Toplum: Demokrasi, Etnisite ve Kimlik*, ed. M. Turgut Demirtepe (Ankara: USAK Yayınları, 2012), 291.

45 Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. David Radford, "Does Being Kyrgyz Mean Being A Muslim? Emergence of New Ethno-Religious Identities in Kyrgyzstan", Mariya Y. Omelicheva (der.), *Nationalism and Identity Construction in Central Asia: Dimensions, Dynamics and Directions*, ABD, Lexington Books, 2015, s. 53-70; David Radford, "Contesting and Negotiating Religious and Ethnic Identity in Post-Soviet Kyrgyzstan", *Central Asian Survey*, Cilt 33, No 1, 2014, 15-28.

46 Sherbol Zhaparaliev, "Kırgızistan'da Şamanizm: Kırgız Tengrizminin Modern Çağda Yeniden Yükselişi", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* Cilt 64 (2019): 1-22.

47 Zhaparaliev, 11.

48 David Radford ve Mariya Y. Omelicheva, "Does Being Kyrgyz Mean Being A Muslim? Emergence of New Ethno-Religious Identities in Kyrgyzstan", içinde *Nationalism and Identity Construction in Central Asia: Dimensions, Dynamics and Directions* (ABD: Lexington Books, 2015), 53-70; David Radford, "Contesting and Negotiating Religious and Ethnic Identity in Post-Soviet Kyrgyzstan", *Central Asian Survey* 33, sy 1 (2014): 15-28.

Özetle, bağımsızlık sonrası dönemde yükselişe geçen en belirgin ulus üstü kimlik olan din, kendisine eski Sufi gelenekler, radikal İslamcı akımlar, İslam öncesi dini aidiyetler ve Protestanlık gibi bölgede görece çok daha yeni olan başka dinler aracılığıyla yeni bir yer edinmektedir. Farklı biçimlerde ortaya çıksa da din olgusu, kökenleri eskiye dayandırılan ulusal kimliklerin önemli bir unsuru olarak ön plana çıkmaktadır. Bağımsız devlet inşasının diğer boyutlarında olduğu gibi dinsel kimlikler için de Sovyet deneyiminin mirası etkili olmaya devam etmektedir. Bağımsızlıktan sonra Orta Asya'nın en yaygın dini olan İslamiyet, ulusal kimliğin, geleneklerin ve tarihsel mirasın en temel yapıtaşlarından biri olarak siyasal elitler tarafından kucaklanmıştır.⁴⁹ Örneğin Kazakistan'ın ilk devlet başkanı Nursultan Nazarbayev, bu dini Kazak kültürünün “önemli bir unsuru” olarak tanımlamış ve doğru anlaşılması halinde “Kazak halkının ruhani yeniden doğuşunu harekete geçireceğini” belirtmiştir.⁵⁰ Nazarbayev bu konuda ayrıca şunları da dile getirmiştir: “İslam'ın rolü Kazaklar için önemlidir ve özellikle de bu büyük ve insancıl dinin rolünün ve anlamının uzun yıllar boyunca tahrip edilmesinden sonra bunu anlamak ulusal bilincimizin önemli bir niteliği haline gelmektedir.”⁵¹ Bu bağlamda Kazakistan hükümeti Hacı Ahmet Yesevi'yi Kazakların “ulusal azizi” olarak benimsemiş ve Sufiliği devletin din anlayışına entegre etmiştir.⁵² 1991 sonrasında Yesevilik Kazakların “geleneksel” İslamiyet biçimi ve ulusal kimliklerinin önemli bir unsuru olarak benimsenmiştir.⁵³

Öte yandan bağımsız Özbekistan'ın ilk devlet başkanı Kerimov da benzer bir politika izlemiştir. Dinin toplumun ruhani boyutunu oluşturduğunu belirten Kerimov, İslamiyet'in Özbek kültürüne önemli bir etkisi olduğunu öne sürmüştür.⁵⁴ Kerimov'a göre dinin, insanların

49 Omelicheva, “Instrumentalization of Islam in Central Asia: Using Religion for Legitimizing the Governing Regimes”, 10; Sebastien Peyrouse, *Turkmenistan: Strategies of Power, Dilemmas of Development* (New York: M. E. Sharpe, 2012), 98.

50 Ayşegül Aydıngün ve Hayati Tüfekçioğlu, “Avrasya'nın Merkezinden Dünyaya Açılan Ülke: Kazakistan”, içinde *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri: Türk Dilli Halklar, Türkiye ile İlişkiler*, ed. Ayşegül Aydıngün ve Çiğdem Balım (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2012), 93.

51 Jonathan Aitken, *Nazarbayev and the Making of Kazakhstan*, New York: Continuum, 2009, s. 128.

52 Jonathan Aitken, *Nazarbayev and the Making of Kazakhstan* (New York: Continuum, 2009), 128.

53 Seyit Ali Avcı ve Akbota Zholdashbekova, “Kazakistan”, içinde *Bağımsızlıklarının Yirmi Yedinci Yılında Türk Cumhuriyetleri*, ed. Murat Yılmaz ve Ayşe Çolpan Yıldız (Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2018), 152.

54 İslam Karimov, *Uzbekistan on the Threshold of the Twenty-First Century* (ABD: Cambridge, 1998), 20.

yaşamına ruhani, ahlaki ve etik değerleri kazandırmada ve halkın tarihsel ve kültürel mirasını oluşturmada önemli bir rolü vardır.⁵⁵ Bu bağlamda İslamiyet, Özbeklerin ulusal karakterini oluşturan önemli bir yapıtaşdır.⁵⁶ Kerimov ayrıca İmam Buhari, Ahmet Yesevi, Nakşibend, Tirmizi gibi önemli dini figürleri Özbek halkının “büyük ataları” ve ulusal gurur kaynağı olarak tanımlamaktadır.⁵⁷

Bu genel anlayışın tezahürü Türkmenistan'da da görülmüştür. Bu ülkenin bağımsızlıktan sonraki ilk devlet başkanı Saparmurad Niyazov Türkmenbaşı hacca giden ilk lider olmuştur. Türkmenbaşı aynı zamanda Kerimov gibi göreve başlarken Kuran üzerine yemin etmiş ve dini bayramları resmi tatil ilan etmiştir.⁵⁸

Bazı yazarlar siyasal elitlerin ulus inşası sürecinde dini önemli bir kimlik ögesi olarak kullandıklarını belirterek “dinin araçsallaştırıldığını” öne sürmektedirler.⁵⁹ Dinin bu şekilde kullanılması Orta Asyalı liderler açısından büyük bir tehdit olarak algılanan radikal İslamcı örgütler ve akımlarla mücadele edebilmek için de gereklidir. Burada vurgulanması gereken temel nokta, siyasal elitlerin İslamiyet'in tarihsel, kültürel ve geleneksel tezahürlerini ‘ulusal kimliğin’ temel yapıtaşı olarak benimsemelerine karşın, bölge dışından sızan radikal ve yabancı akımların tehlikeli görülerek reddedilmesidir. Bu bağlamda “dış etkenlerden ve radikal unsurlardan arındırılmış bir İslam anlayışı” topluma egemen olmalıdır.⁶⁰ Bir diğer deyişle, uluslararası normlara uyum sağlamış, modern ve laik bir devlet anlayışına ters düşen dini akımlar dışlanmalıdır.⁶¹ Bu tür aşırı İslamcı akımlarla mücadele etmek ülkenin korunması açısından gerekli görülmektedir.⁶² Konu ile ilgili olarak Kerimov'un şu sözleri ilgi çekicidir: “Dini sloganların güç mücadelesinde kullanılmasına asla izin vermeyeceğiz çünkü bu durumu devletin istikrar ve güvenliği için ciddi bir tehlike olarak görüyoruz.”⁶³

55 Karimov, 26.

56 Omelicheva, “Instrumentalization of Islam in Central Asia”, s. 7.

57 Karimov, *Uzbekistan*, s. 89.

58 Omelicheva, “Instrumentalization of Islam in Central Asia”, s. 7; Peyrouse, *Turkmenistan*, s. 98.

59 Ibid., s. 6.

60 Avcı ve Zholdashbekova, “Kazakistan”, s. 152.

61 Laura Adams, *The Spectacular State: Culture and National Identity in Uzbekistan*, ABD: Duke University Press, 2010, s. 65.

62 Mahapatra, “Coping with Religiosity and Extremism in Central Asia”, s. 219.

63 Karimov, *Uzbekistan*, s. 26.

Kısaca, siyasal elitler açısından ‘kötü’ aşırı İslamcı akımlarla ‘iyi’ geleneksel İslam arasında belirgin ve net bir ayırım mevcuttur.⁶⁴

Bu ayırım Orta Asya Cumhuriyetlerinde izlenen din politikalarına ve bu politikaları uygulamaya koymakla yükümlü olan kurumların nasıl işlediğine doğrudan etki etmektedir. Liderler, kuruluşu Sovyet dönemine uzanan bazı resmi din kurumları aracılığıyla dinin radikalleşmesini ve radikal akımların toplumu etkisi altına almasını engellemeye çalışmışlardır. Devletin laik karakterine ve/veya liderler tarafından halka benimsetilmek istenen anlayışla uyumlu olmayan dini akımlar kontrol edilmek istenmektedir.⁶⁵ Bu bağlamda örneğin başörtüsü yasakları, 18 yaş altı gençlerin camilere girişinin engellenmesi ve sakal kesiminin zorunlu hale getirilmesi gibi bazı uygulamalar gündeme gelmiştir.⁶⁶ Daha önce bahsedilen Tenircilik hareketi de Kırgızistan Diyanet İşleri Devlet Komisyonu tarafından din olarak kabul edilmemektedir.⁶⁷

Kısaca, halkın dine yönelik ihtiyaçlarını karşılamak, yönetim ile halk arasındaki iletişimi sağlamak ve halkı din konusunda eğitmek ve bilgilendirmek amacıyla oluşturulan resmi din kurumları siyasal elitlerin güdümü altında Müslüman halkları sıkı bir denetime tabi tutmaktadır.⁶⁸ Bağımsızlık sonrası dönemde belirgin şekilde yükselişe geçen İslamiyet’in bölgedeki en temel ulus üstü kimlik olarak ortaya çıkışının dengelenmesini amaçlayan siyasal elitler açısından din, ‘ulusal’ ve ‘geleneksel’ sınırlar içinde tutulmaya çalışılmaktadır. Bu politikaların uzun vadede halklar arasında ya da halk ile iktidar arasında yeni gerginlikler ve çatışmalar yaratma potansiyeli mevcuttur.

İslamiyet kadar olmasa da ‘Türk’ kimliği de bir başka ulus üstü kimlik olarak bağımsızlıktan sonra gündeme gelmiş ve Orta Asya Cumhuriyetlerinin 1920’li ve 1930’lu yıllarda çizilmiş olan sınırlarını koruyup korumayacağı tartışılmıştır. Bir diğer deyişe, 1991 sonrasında

64 Alima Bissenova, “Building a Muslim Nation: The Role of the Central Mosque of Astana”, Marlene Laruelle (der.), *Kazakhstan in the Making: Legitimacy, Symbols, and Social Changes*, ABD: Lexington Books, 2016, s. 217.

65 Avcı ve Zholdashbekova, “Kazakistan”, s. 152; Aydıngün ve Tüfekçioğlu, “Avrasya’nın Merkezinden”, s. 93; Peyrouse, *Turkmenistan*, s. 99; Barış İşçi Pembeci, “Religion and the Construction of Ethnic Identity in Kyrgyzstan”, *REGION: Regional Studies of Russia, Eastern Europe and Central Asia*, Cilt 6, No 1, 2017, s. 133.

66 Avcı ve Zholdashbekova, “Kazakistan”, s. 152; Omelicheva, “Instrumentalization of Islam in Central Asia”, s. 8.

67 Zhaparaliev, “Kırgızistan’da Şamanizm”, s. 19.

68 Bissenova, “Building a Muslim Nation”, s. 213; Aurelie Biard, “The Religious Factor in the Reification of Neo-Ethnic Identities in Kyrgyzstan”, *Nationalities Papers*, Cilt 38, No 3, 2010, s. 325.

bu beş 'bağımsız' devletin siyasal sınırlarını kaldırarak yeniden Sovyet öncesi dönemin 'Türkistan'ına geri dönüp dönmeyeceği meselesi ele alınmıştır. Bazı yazarlara göre bağımsızlık, Orta Asya Cumhuriyetlerine iki temel seçenek sunmaktaydı: atalarından kalan 'pan-Türkçü' ideallerin peşinden gitmek ya da kardeş halkları 'öteki' olarak tanımlayarak bölünmüş uluslar olarak yola devam etmek.⁶⁹ Ancak kısa süre içerisinde Türkistan'ın yeniden ortaya çıkmasının mümkün olmadığı anlaşılmıştır. Bu ülkeler açısından Türkistan, ortak tarihsel ve kültürel geçmişin bir parçası idi ancak yeni dönemde 'ulusal' sınırların korunması ve ulus devlet inşası temel önceliklerdi. Bu çerçevede pan-Türkçü veya Turancı akımlar ile Türkistan arasında bir ayrıma gidilerek ortak tarih ve kültüre vurgu yapılmış, ancak siyasal anlamda bir birlik düşüncesi benimsenmemiştir. Ayrıca bu çerçevede bölgenin organik bir parçası olan Tacikistan açısından da bu tür bir birliğin sıcak karşılanmayacağı vurgulanması gerekir. Tacikistan devlet başkanı İmamali Rahman, tarih boyunca diğer Orta Asyalı Türki halklar ile iç içe yaşamış olsalar da Taciklerin 'Farsi' kökenden geldiklerine vurgu yapmış ve aynı kökenin paylaşıldığı İran ile kültürel ve dilsel ilişkiler kurulmasına önem vermiştir.⁷⁰

Türkistan fikrinin Sovyet sonrası dönemde ne anlam ifade ettiğine ilişkin olarak ilginç bir yorum da bölgenin özellikle nüfus bağlamında en ağırlıklı ülkesi olan Özbekistan devlet başkanı Kerimov tarafından yapılmıştır. Kerimov'un kendi ülkesi için vurguladığı 'Türkistan Ortak Evimiz' politikasına yönelik sözleri bu çerçevede önemlidir. Kerimov'a göre bu politika bölgedeki etnik uzlaşmaya ve tüm Orta Asyalı halkların ortak stratejik ve ulusal çıkarlarına hizmet etmeye odaklıdır. Bu bağlamda Türkistan tarihsel olarak yalnızca Türki halkları değil, bölgenin tüm halklarını içermektedir.⁷¹ Özbek halkının pan-Türkçü söylemleri ve şovenist bir düşünce olan Turancılığı reddettiğini belirten Kerimov, Tacik halkı ile olan ortak kültürel, tarihsel ve antropolojik bağlardan "gurur duyduklarını" ve Özbek kültürünün Türki ve Farsi öğelerden oluşan "benzersiz bir sentez" olduğunu dile getirmiştir.⁷² Ancak tüm bu söylemlere rağmen, yukarıda vurgulandığı gibi

69 Levin, "From Nomad to Nation", s. 267.

70 Tacikistan'ın Sovyet sonrası dönemdeki kimlik inşasına ilişkin olarak bkz. Pınar Akçalı, "Tacikistan: 'Türk' Olmayan Kardeş Ülke," Ayşegül Aydıngün ve Çiğdem Balım (der.), *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri Türk Dilli Halklar-Türkiye ile İlişkileri*", Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 411, 2012, ss. 315-395.

71 Karimov, *Uzbekistan*, s. 46.

72 Ibid., s. 191.

Özbeklerle Tacikler arasında ‘ulusal’ kimlik bağlamında yaşanan gerginlikler Sovyet sonrası dönemde daha da belirginleşmiştir.

Bağımsızlıktan sonra zaman zaman vurgulanan ancak çok etkili olmayan bir diğer ulus üstü kimlik de ‘Avrasyalılık’ olmuştur. Avrupa ve Asya uygarlıklarının karşılıklı olarak etkileşimine ve “kültürel boyutuna” öncelik veren bu terim özellikle Nazarbayev tarafından önemsenmiştir.⁷³ Kazakistan, Rus/Avrupalı, Asyalı/Çinli ve Müslüman uygarlıkların “kesişme noktasında” bulunmaktadır ve bu uygarlıkların hepsi ile uyumlu bir birliktelik içindedir.⁷⁴ Ancak burada belki de Orta Asya Cumhuriyetlerinin Rus/Sovyet etkisi ile şekillenmiş olan ortak geçmişleri olduğu da dikkate alınmalıdır. Tarihsel olarak bakıldığında bugün için ortadan kalmış olsa da ‘Sovyet’ kimliğinin Sovyet sonrası döneme yansımaları olduğu da açıktır. Bağımsızlığa kadarki süreçte ideolojik gerekçelerle en önemli ulus üstü kimlik olan Sovyet kimliği bu cumhuriyetlerin ortak geçmişinin önemli bir parçası olarak etkisini sürdürmeye devam etmektedir.

Orta Asya’da Ulus Altı Kimlikler

38

Daha önce belirtildiği üzere Orta Asya Cumhuriyetlerinde kimlik olgusunun daha iyi anlaşılması için yukarıda değinilen ulus kimliğinin hem ulus üstü hem ulus altı kimliklerle bir arada değerlendirilmesi gerekmektedir. Ulus altı kimliklerin ulus inşası sürecinde belirli sorunlar ve zorluklar yarattığı ve ortak bir ulusal kimlik etrafında birleşmeyi güçleştirdiği göz önüne alındığında bu tür bir değerlendirme kaçınılmaz olmaktadır. Bu çerçevede bu kısımda en temel ulus altı kimlikler olan kabile bağları ile bölgecilik üzerinde durulacaktır.

Kabile bağları ve bölgecilik Orta Asya bölgesinde tarih boyunca hep etkili olmuştur. Bazı yazarlar Orta Asya halkları arasındaki en temel sorunun etnik grupların kendi içlerindeki bu tür bölünmeler olduğunu dile getirmektedir.⁷⁵ Sovyet dönemini öncesine dayanan kabile bağlarının ve bölgesel aidiyetlerin Orta Asyalılar açısından çoğu kez en birincil kimlik ögesi olduğu bilinmektedir. 1920’li ve 1930’lu yıllarda

73 Spehr ve Kassenova, “Kazakhstan”, 136.

74 Marlene Laruelle, “The Three Discursive Paradigms of State Identity in Kazakhstan: Kazakhness, Kazakhstanness, and Transnationalism”, Mariya Y. Omelicheva (der.), *Nationalism and Identity Construction in Central Asia: Dimensions, Dynamics and Directions*, ABD, Lexington Books, 2015, s. 8-9.

75 Edgar, *Tribal Nation: The Making of Soviet Turkmenistan*, 20.

oluşturdukları birlik cumhuriyetlerinin aynı anda 'ulusal, modern ve sosyalist' olmasını hedefleyen Sovyet yöneticileri bu bağlamda önemli bir güçlkle karşı karşıya kalmışlardır.⁷⁶ Kabile aidiyetleri ve bölgeciliğin Sovyet liderler açısından şovenizme neden olduğu gerekçesiyle şüphe ve tepki uyandırdığını belirten bazı yazarlara göre Yeni Sovyet İnsanı'nın yaratılması sürecinde milliyetçilik sözü bile hoş karşılanmamış, ulus altı kimliklere bağlılık ise milliyetçilikten bile daha fazla 'risk' taşımıştır.⁷⁷

Ancak bir süre sonra Sovyet liderler bölgedeki ulus altı kimliklerin önemini ve gücünü daha iyi anlamış ve tarihsel, ekonomik ve siyasal olarak güçlü kabilelerle işbirliğine gitme zorunluluğunda kalmışlardır. Bu kabilelerden gelen liderler birlik cumhuriyetlerinin siyasal kadrolarını oluşturmuş ve bu kabilelerin geleneksel olarak güçlü olduğu bölgeler Sovyet döneminde ekonomik anlamda da gelişmiştir. Bir diğer deyişle, Moskova ile birlik cumhuriyetlerinde egemen olan siyasal kadrolar her iki tarafın da çıkarlarına hizmet edecek bir işbirliğine gitmişlerdir.⁷⁸ Sovyet yönetimi teoride ulus altı kimliklere ideolojik gerekçelerle karşı çıkmış olsa bile pratikte bu kimlikleri kendi yararına olacak şekilde kullanarak bölgedeki hâkimiyetini pekiştirmiştir. Öte yandan güçlü kabilelerin önde gelen kadroları da Moskova ile işbirliğine giderek kendi siyasal ve ekonomik güçlerini koruyabilmişlerdir.

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra ulus altı kimlikler farklı bir biçimde yeniden devreye girmiş ve toplumsal, siyasal, ekonomik ilişkilerde etkili olmaya başlamıştır.⁷⁹ Ancak burada vurgulanması gereken nokta bu süreçte toplumsal yapıda önemini artırmış olan ulus altı kimliklerin Sovyet döneminde uygulanan politikaların doğal bir uzantısı olarak devreye girmiş olmasıdır. Bir diğer deyişle, Sovyet döneminde de varlığını sürdürmüş olan bu kimlikler, 1991'den sonra ya konumlarını korumak ya da yeni kazanımlar elde etmek için harekete geçmişlerdir. Siyasal elitler, kökenleri Sovyet dönemine uzanan himaye ilişkilerini⁸⁰ korumaya devam etmişlerdir. Bu bağlamda aynı şehirden, bölgeden ya da kabileden gelen kişilere çeşitli olanaklar ve güvenceler sunulmuş ve

76 Edgar, 5.

77 Erhan Taşbaş, "Kırgızlarda 'Yedi Ata' Kavramı", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırması Dergisi*, Cilt 29, 2018, s. 8-9.

78 Bhavne Dave, *Kazakhstan: Ethnicity, Language and Power*, New York: Routledge, 2007, s. 26.

79 Emine Yavaşgel et al., "Farklılık Siyaseti Üzerinden Bağımsız Kırgızistan'da Çokkültürlülük ve Çokdilli Eğitim Politikaları", *İdil Dergisi*, Cilt 2, No 7, 2013, s. 91.

80 Dave, *Kazakhstan*, s. 25.

kamu kaynakları aktarılmıştır.⁸¹ 1991’den sonraki dönemde ayrıca kabile aidiyetlerinin daha önceden olduğu gibi belirli bölgelerle örtüşme göstermeye devam ettiği de vurgulanmalıdır. Bu durum geleneksel olarak göçebe halklar arasında da böyledir. Bir diğer deyişle, kabile aidiyetleri ve bölgecilik çoğu zaman birbiri ile doğrudan bağlantılıdır ve iç içe geçmiş durumdadır. Örneğin Kazaklar arasındaki “alt etnik bölünmeler” olan *cüz ve rular* belirli bölgelerle özdeşleşmişlerdir.⁸² Buna göre *Ulu Cüz* Almatı ve çevresinde, *Kişi Cüz* ile *Orta Cüz* ise sırasıyla ülkenin batı ve orta kısımlarda konuşlanmıştır. Sovyet döneminden bu yana baskın olan *Ulu Cüz* siyasal kadrolarda ağırlıklı olarak temsil edilmektedir, *Kişi Cüz* ülkenin petrol zenginliklerinden daha fazla yararlanmaktadır, ağırlıklı olarak ‘Ruslaşmış’ Kazak aydınlarından oluşan *Orta Cüz* mensupları ise idari mekanizmalarda görev almışlardır.⁸³ Bazı yazarlar, başkentin 1997’de Almatı’dan Astana’ya taşınmasında üç cüz arasındaki rekabetin rol oynadığını belirtmektedir.⁸⁴ Bu kararlar Nazarbayev’in cüzler arasındaki dengeleri daha iyi korumayı amaçladığı öne sürülmüştür.⁸⁵ Ulus altı bölünmelerin hala etkisini korumakta olmasının ulus inşası sürecini zorlaştırdığı da belirtilmiştir.⁸⁶

Benzer bir yapı Kırgızlarda da görülmektedir. Bu ülke için genel bir ‘kuzey-güney’ ayırımından ya da bölünmüşlüğünden söz edilmiş ve bu durumun siyasal destek mekanizmalarında ve siyasal davranış biçimlerinde etkili olduğu belirtilmiştir.⁸⁷ Ülkede 2005 ve 2010 yıllarında gerçekleşen iki halk ayaklanmasında kuzeyli ve güneyli kabilelerin güç savaşının rolü olduğu sıklıkla vurgulanmaktadır. *Ong Kanat* olarak bilinen ve Adigine kabilesinden oluşan baskın grup ülkenin güneyinde; yedi kabileden oluşan *Sol Kanat* kuzeyinde ve batısında; *İçkilik* olarak bilinen ve bazıları etnik Kırgız olmayanlardan oluşan grup

81 Yavaşgel et al., “Farklılık Siyaseti”, s. 91.

82 Aydingün ve Tüfekçioğlu, “Avrasya’nın Merkezinden”, s. 91.

83 Sebastien Peyrouse, “The Kazakh Neopatrimonial Regime Balancing, Uncertainties among the ‘Family,’ Oligarchs, and Technocrats”, Marlene Laruelle (der.), *Kazakhstan in the Making: Legitimacy, Symbols, and Social Changes*, ABD: Lexington Books, 2016, s. 29.

84 Almatı’nın adı Mart 2019’da ‘Nursultan’ olarak değiştirilmiştir.

85 Bhavna Dave, “A Shrinking Reach of the State? Language Policy and Implementation in Kazakhstan and Kyrgyzstan”, Pauline Jones Luong (der.), *The Transformation of Central Asia: States and Societies, from Soviet Rule to Independence*, ABD: Cornell University, 2004, s. 151.

86 Aydingün ve Tüfekçioğlu, “Avrasya’nın Merkezinden”, s. 91.

87 Maxim Ryabakov, “The North-South Cleavage and Political Support in Kyrgyzstan”, Sally N. Cummings (der.), *Domestic and International Perspectives on Kyrgyzstan’s Tulip Revolution*, United Kingdom: Routledge, 2010, s. 77-78.

88 Curtis, “Kyrgyzstan: A Country Study”, s. 133.

ise yine güneyde konuşlanmışır.⁸⁸ *İçkilik* mensuplarının, diğerlerinden farklı olarak Fergana Vadisinin dindar kesimlerinin etkisi altında olduğu da vurgulanmaktadır.⁸⁹ Sovyet sonrası dönemde Kırgızların özel ve kamusal alandaki yaşamlarının üç ana kabile grubundan hangisine mensup oldukları ile şekillendiği belirtilmektedir.⁹⁰ Buna ek olarak Kırgız kültüründe önemli bir kavram olan 'yedi ata' ve bununla yakından bağlantılı olan *sancıra* (şecere) geleneği canlanmış ve bu konuda pek çok kitap yayınlanmıştır.⁹¹ Kırgızlar arasında yaygın olan "*Ceti atasın bilbegen çetesiz kul*" (Yedi atasını bilmeyen köksüz köledir) sözü bu geleneğin önemini göstermektedir.⁹²

Ulus altı kimliklerin Türkmenistan'da da belirli bir etkisi vardır. Ülkede Teke, Yomut, Ersarı, Covdur ve Sarık kabileleri diğerlerine göre en belirgin olanlarıdır. Türkmenbaşı'ndan bu yana en çok 'ulusal' kimliğe vurgu yapılmış ve kabile bağları en azından söylemde geri planda tutulmuş olsa da, hem Türkmenbaşı'nın hem de halefi Gurbangulu Berdimuhamedov'un en güçlü kabile olan Teke'den geldiği bilinmektedir. Teke'nin devlet yönetiminde ağırlıklı olarak temsil edildiği ve merkezi yönetim kadrolarında belirgin bir üstünlüğe sahip olduğu belirtilmiştir.⁹³ Ayrıca geleneksel olarak en büyük ve en iyi organize olmuş kabile de Teke kabilesidir.⁹⁴ Bu kabilenin Ahal kolu Sovyet sonrası dönemde önemli bakanlıklarda ve yüksek mahkemelerde ağırlıklı olarak temsil edilmiş ve kamu kurumlarına atanmada önceliğe sahip olmuştur. Ayrıca Teke motifinin devlet ambleminde kullanılmasının bu kabilenin diğerlerinden daha baskın oluşuna işaret ettiği belirtilmektedir.⁹⁵ Ancak Teke'nin kendi içindeki alt grupların bazı 'kazançlı' alanlarda gerginlik yaşadıkları da dile getirilmektedir. Örneğin Ahal, Marı ve Kızıl-Avrat bölgelerinde yaşayan Teke mensupları uyuşturucu kaçakçılığı ve doğal gaz gelirlerinden alacakları payla ilgili olarak birbirleri ile rekabet etmektedirler.⁹⁶

89 Biard, "The Religious Factor", s. 329.

90 Curtis, "Kyrgyzstan: A Country Study", s. 133.

91 Erhan Taşbaş, "Kırgızlarda 'Yedi Ata' Kavramı", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırması Dergisi* 29 (2018): 9.

92 Taşbaş, 13.

93 Haluk Alkan. *Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Hayat ve Kurumlar: Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan*, Ankara: USAK Yayınları, 2011, s. 327.

94 Ibid., s. 332; Haluk Alkan, "Türkmenistan'da Siyasal Rejimin Geleceği: İç ve Dış Dinamikler Açısından Bir Değerlendirme", *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, Cilt 1, No 2, 2006, s. 3.

95 Erdoğan Yıldırım, "Türkmenistan: Aşiretten Ulusa", Ayşegül Aydınğün ve Çiğdem Balım (der.), *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri: Türk Dilli Halklar, Türkiye ile İlişkiler*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2012, s. 432.

96 Sebastien Peyrouse, *Türkmenistan: Strategies of Power, Dilemmas of Development*, New York: M. E. Sharpe, 2012, s. 82.

Orta Asya'nın tarihsel olarak yerleşik düzeni benimsemiş halkları için de etnik bölgecilik önemli bir gelenektir. Bölgesel çıkarların çoğu zaman ulusal çıkarlardan önce gelmekte olduğu ve kişinin doğduğu yerin, kariyeri ve aldığı eğitimden daha önemli olabildiği vurgulanmaktadır. Buna göre okul, öğretmen, meslek ve eş seçimi gibi önemli kararların alınmasında bölgeciliğin rolü olduğu belirtilmiştir.⁹⁷ Örneğin 16. Yüzyıldan sonra yerleşik düzene geçen Özbekler arasında temel aidiyetin bölgesel bağlar olduğu vurgulanmaktadır.⁹⁸ Bu durumun çeşitli dönemlerde ülkede yaşanan siyasal rekabete doğrudan etkisi olmuştur. Özbekistan'da belli bölgelerde yoğunlaşmış ve birbirine aşağı yukarı eşit güçte olan üç ana siyasal elit grubu vardır. Sovyet döneminde Fergana, Taşkent ve Semerkant bölgelerinde etkin olan bu elitler, Sovyet yönetiminin de müdahil olmasıyla önemli mevkileri aralarında paylaşmışlardır.⁹⁹ Bugün bu bölünmeler halen varlıklarını sürdürmekte olsalar da Ferganalı elitlerin görece daha geri planda kaldıkları belirtilmektedir. Buna karşın Taşkentli elitler bugün daha baskındır. Yine de günümüzde Ferganalı, Taşkentli ve Semerkantlı elitlerin önemli kaynakların paylaşımı konusunda aralarında yaşanan rekabet devam etmektedir.¹⁰⁰ Bugün ülkenin çeşitli bölgelerinden gelen Özbeklerin birbirlerini farklı gördükleri ve "Hangi bölgedensin?" sorusunun oldukça yaygın olduğu ileri sürülmektedir.¹⁰¹

Buna ek olarak Özbekistan özelinde vurgulanması gereken en temel olgulardan bir de kökleri Sovyet öncesi döneme kadar uzanan 'mahalle' geleneğidir. Mahalle, tarihleri boyunca yerleşik düzeni benimsemiş Özbekler için yaşamlarının büyük bir kısmını geçirdikleri en küçük toplumsal, sosyal ve kültürel birim olarak hayati öneme sahip olmuştur. Mahalleler hem belli bir bölgenin sakinlerinden oluşan insanları hem de kendi kendini yöneten bir idari birimi temsil etmekteydiler. Mahallelerin yönetimi 'aksakallar' olarak bilinen yaşlı ve deneyimli erkeklere aitti. Sovyet öncesi dönemde gayri-resmi bir mekanizma olan aksakallar yönetimi Sovyet döneminde değişime uğramıştır. Sovyet yöneticileri mahalleleri kendi amaçları için kullanmak istemiş ve 'kızıl' çayhanelerde okuma köşeleri oluşturarak halkı kendi yanlarına çekmeye çalışmışlardır.¹⁰² Bu dönemde mahalleler Sovyet rejiminin yok etmek

97 Eker, "Orta Asya'nın İrani Halkı Tacikler" s. 374.

98 İdil Tunçer-Kılavuz, *Power, Networks and Violent Conflict in Central Asia: A Comparison of Tajikistan and Uzbekistan* (United Kingdom: Routledge, 2014), 49.

99 Tunçer-Kılavuz, 50-51.

100 Tunçer-Kılavuz, 58.

101 Tunçer-Kılavuz, 50-51.

102 Timur Dadabayev, "Community Life, Memory, and a Changing Nature of Mahalla Identity in Uzbekistan", *Journal of Eurasian Studies*, 4, sy 2 (2013): 185.

istediği dini ve ahlaki değerlerin ve kimliklerin korunduğu yerlere dönüşmüştür. Bu bağlamda Sovyet döneminde mahallelerin gayri resmi ve gönüllülük esasına göre çalışan birimler olarak Özbek kimliğinin sembolü haline geldikleri belirtilmiştir.¹⁰³

Ancak Sovyet sonrası dönemde bu özellikleri ile öne çıkarılmak istenen mahalleler anayasal bir statüye kavuşturularak kurumsallaştırılmış ve nitelikleri değiştirilmiştir. Bu bağlamda birer kamu yönetimi kurumuna dönüştürülen mahallelere bütçe ve personel ayrılmış ve idari komisyonlar kurulmuştur.¹⁰⁴ Her ne şekilde varlıklarını sürdürmüş olurlarsa olsunlar, bugün birer 'yerel yönetim' birimi olarak yeniden tanımlanan mahalleler de Özbek toplumsal yaşamının önemli bir parçasını oluşturmakta ve kendi içlerinde birer ulus altı aidiyet kaynağı olarak varlıklarını sürdürmektedirler.

Beş Orta Asya ülkesi arasında bölgesel aidiyetlerin ve kabile bağlarının en yoğun yaşandığı ülkenin Tacikistan olduğu öne sürülebilir. Yerel kimlikler Tacikler arasında tarih boyunca hep büyük önem taşımıştır. Bu durum Sovyet döneminde de devam etmiş ve Orta Asya'nın diğer cumhuriyetlerinde olduğu gibi Tacik SSC'nde de bazı kabileler diğerlerinden daha öncelikli ve ayrıcalıklı olmuşlardır. Örneğin başkent Duşanbe'den sonra ülkenin ikinci en büyük şehri olan Hocend'deki kabileler Sovyet döneminde siyasal elitlerin çok büyük bir kısmını oluşturmuşlardır.¹⁰⁵ Bugün daha çok Soğd olarak bilinen bu bölge Fergana Vadisi'nin verimli topraklarına ve Tacik SSC'nin sanayi altyapısına da sahipti. Bunlara ek olarak Rus ve Özbek azınlıklar da yoğun olarak burada yaşamaktaydı.¹⁰⁶ Güneydeki Kulyab bölgesi ile iş birliğine giden Hocend, zamanla ekonomik ve siyasal gücünü daha da artırmıştır. Sovyet döneminde ekonomik ve siyasal elitlerin çoğu Hocend kökenliken, Kulyab, güvenlik güçlerinin geldiği bölge olmuştur.¹⁰⁷ Bu durum güneyde yer alan Kurgantepe ile doğudaki Gorno-Badaşan bölgelerin geri planda kalmasına ve ekonomik açıdan gelişmemelerine neden olmuştur.

103 Dadabayev, 187.

104 Dadabayev, 184.

105 Sam Nunn, *Calming the Fergana Valley: Development and Dialogue in the Heart of Central Asia* (New York: The Century Foundation Press, 1999), 34.

106 Nunn, 61; Ahmed Rashid, *The Resurgence of Central Asia: Islam or Nationalism?* (Karachi: Oxford University Press, 1998., t.y.), 161-62.

107 Richard Pomfret, *The Central Asian Economies Since Independence* (New Jersey: Princeton University Press, 2006), 62.

1991 sonrasında Tacikistan'daki bu bölgesel eşitsizlikler ve ayrışmalar büyük gerginliklere yol açmış ve ekonominin çökmesiyle birlikte ülke kısa bir süre içinde kanlı bir iç savaşa sürüklenmiştir. 1992 yılında başlayan savaş 1997 yılına kadar devam etmiştir. 50.000 ile 100.000 arasında insanın ölmesine, 500.000 ile 1.000.000 arası insanın da komşu ülkelere göç etmesine neden olan bu savaş ulus altı kimliklerin bölgede ne kadar etkili olabileceğinin en somut göstergesi olmuştur.¹⁰⁸

Sonuç

Coğrafi özellikleri, tarihsel arka planı ve kültürel öğeleri açısından son derece karmaşık bir bölge olan Orta Asya'da kimlik olgusunun anlaşılması çok kolay değildir. Daha önce de belirtildiği gibi, Orta Asya'da çeşitli kimlikler iç içe geçmiş çok katmanlı bir yapı sergilemektedirler. Bu yapı, Sovyet öncesi, Sovyet ve Sovyet sonrası dönemlerde de kendisini göstermektedir. Bir diğer deyişle, bölgedeki kimlikler değişik dönemlerde değişik gerekçelerle ön plana çıkarılmış ve/veya yeniden tanımlanıp inşa edilmişlerdir. Dolayısıyla Orta Asya Cumhuriyetlerinde son otuz yılda ortaya çıkan tüm kimliklerin diğer kimliklerle nasıl bir etkileşim içerisinde olduğunu, nasıl örtüştüğü ya da ayrıştığı, bu kimliklerden ne ölçüde etkilenip bu kimlikleri ne ölçüde etkilediği önem kazanmaktadır.

Bu çerçevede Sovyet sonrası dönemde uygulanan kimlik inşası politikalarının halk üzerindeki gerçek etkisini anlama konusunda bir “gri alan” olduğundan söz edilmektedir.¹⁰⁹ Siyasal elitlerin önceliklerine, algılarına ve hedeflerine göre şekillenen ve yürürlüğe konan bu politikaların toplumların farklı kesimlerindeki yansımalarının göz önüne alınması gerekmektedir. Bu bağlamda örneğin dinsel kimliklerin ulusal kimliklerin bir alt unsuru ya da kültürel bileşeni olduğunu öne süren ‘resmi’ anlayış, İslam’ın etkisine daha fazla açık toplum kesimlerinde ‘tabandan’ gelen bir direnişe yol açabilir. Radikal akımların ve son dönemde IŞİD’in yarattığı gerilimler buna işaret etmektedir. Bir devlet ilkesi olan laikliğin korunması adına siyasal elitlerce alınan önlemlerin tabandaki yansımalarının ne olduğu ve bunun uzun vadede geri teperek yeni bir çatışma zemini hazırlayabileceği dikkate alınmalıdır. Benzer şekilde bölgesel bağlarla kabile aidiyetlerinin en etkin kimlik öğeleri

¹⁰⁸ Lena Jonson, *Tajikistan in the New Central Asia: Politics, Great Power Rivalry and Radical Islam* (London: I. B. Tauris, 2006), 41.

¹⁰⁹ Abel Polese ve Rico Isaacs, “Between ‘Imagined’ and ‘Real’ Nation-building: Identities and Nationhood in Post-Soviet Central Asia”, *Nationalities Papers* 43, sy 3 (2015): 375.

olduğu durumlarda ulusal kimliklerin önemine vurgu yapılması da ters bir tepki doğurabilir.

Sovyet sonrası dönemde yukarıda ele alınan tüm bu kimliklerin yalnızca siyasal elitler ve Orta Asyalı halklar arasında değil, bölge halklarının kendi aralarında da çeşitli çatışmalara zemin hazırladığı ya da bu çatışmaların doğrudan nedeni olduğu görülmektedir. Kimi zaman kanlı etnik çatışmaların görüldüğü bu bölge 1991'den sonra Sovyet döneminde çizilmiş olan 'ulusal' sınırlara göre yola devam eden 'bağımsız ulus devletlerin' oyun alanı haline gelmiştir. Her bir ülke kendi ulusal çıkarları doğrultusunda hareket ederek kendini diğerlerinden ayıştırmıştır.

Buna ek olarak beş ülkenin her birinde titüler halkları kendi aralarında bölen ulus altı kimlikler de durumu daha karmaşık hale getirmektedir. Ekonomik, siyasal ve toplumsal kaynakların dağıtılması ve kullanılmasında birbirleri ile rekabet eden bu alt grupların kökenleri Sovyet öncesine uzansa da hem Sovyet hem Sovyet sonrası dönemde bu kimliklerin yeri ve işlevi yeniden tanımlanmıştır. Sovyet döneminde Moskova ile ortaklık kurularak karşılanan bazı çıkarlar ulus altı kimlikleri canlı tutmuş ve böylelikle Sovyet sonrası dönemde yeni bir çatışma alanı olarak ortaya çıkmalarına zemin hazırlamıştır.

Tarihsel olarak çok katmanlı bir toplumsal yapıya sahip olan Orta Asyalı halkların kısa ve uzun vadede kimlik üzerinden yapılan siyasetin ya da kimlik nedeniyle yaşanan çatışmaların sonuçlarını görmeye devam edecekleri açıktır. Bu çatışmaların daha iyi anlaşılması için yalnızca son otuz yılın değil, tarihsel sürecin de dikkate alınması gerekmektedir. 1991 sonrasında yaşanan pek çok çatışmanın temelinde bölgedeki kimliklerin tarihsel süreçlerde farklı amaçlarla da olsa tekrar tekrar şekillendirilmesi vardır. Bu tür gelişmeler göz önüne alınmadan kimlik temelli çatışmaları anlamak çok mümkün olmayacaktır.

KAYNAKÇA

Akiner, Shirin. “Kyrgyzstan 2010: Conflict and Context”,. Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, 2016.
http://silkroadstudies.org/resources/2016-Akiner-Kyrgyzstan_2010-Conflict-Context.pdf.

Alkan, Haluk. *Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Hayat ve Kurumlar: Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan*,. Ankara: USAK Yayınları, 2011.

———. “Türkmenistan’da Siyasal Rejimin Geleceği: İç ve Dış Dinamikler Açısından Bir Değerlendirme”. *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları* 1, sy 2 (2006): 1-16.

Avcı, Mesut. “İslam’ın Orta Asya Tarihi”. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9, sy 1 (2020): 517-28.

Avcı, Seyit Ali, ve Akbota Zholdashbekova. “Kazakistan”. İçinde *Bağımsızlıklarının Yirmi Yedinci Yılında Türk Cumhuriyetleri*, editör Murat Yılmaz ve Ayşe Çolpan Yıldız, 119-96. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2018.

Aydınğün, Ayşegül, ve Çiğdem Balım. “Giriş”. İçinde *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri: Türk Dilli Halklar, Türkiye ile İlişkiler*, editör Ayşegül Aydınğün ve Çiğdem Balım. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2012.

Aydınğün, Ayşegül, ve Hayati Tüfekçioğlu. “Avrasya’nın Merkezinden Dünyaya Açılan Ülke: Kazakistan”. İçinde *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri: Türk Dilli Halklar, Türkiye ile İlişkiler*, editör Ayşegül Aydınğün ve Çiğdem Balım, 51-131. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2012.

Balım, Çiğdem, ve Yunus Emre Gürbüz. “‘O’zbekiston Respublikası: ‘Özbek Modeli’”,. İçinde *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri: Türk Dilli Halklar, Türkiye ile İlişkiler*, editör Ayşegül Aydınğün ve Çiğdem Balım, 221-311. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2012.

Belokrenitsky, Vyacheslav. “Islamic Radicalism in Central Asia: The Influence of Pakistan and Afghanistan”. İçinde *Boris Rumer (der.)*,

- Central Asia at the End of Transition*, 152-91. New York: M. E. Sharpe, 2005.
- Biard, Aurelie. "The Religious Factor in the Reification of Neo-Ethnic Identities in Kyrgyzstan". *Nationalities Papers* 38, sy 3 (2010): 323-35.
- Bissenova, Alima. "Building a Muslim Nation: The Role of the Central Mosque of Astana". İçinde *Kazakhstan in the Making: Legitimacy, Symbols, and Social Changes*, editör Marlene Laruelle. ABD: Lexington Books, t.y.
- Bozbey, İzzet Ahmet. "Özbekistan'da İslam ve Kimlik". İçinde *Orta Asya'da Siyaset ve Toplum: Demokrasi, Etnisite ve Kimlik*, editör M. Turgut Demirtepe, 285-318. Ankara: USAK Yayınları, 2012.
- Brubaker, Roger. "Nationalizing Minorities, Nationalizing States, and External National Homelands in the New Europe". *Daedalus* 124, sy 2 (t.y.): 107-32.
- Curtis, Glenn E. "Kyrgyzstan: A Country Study". İçinde *Central Asia in Focus: Political and Economic Issues*, editör Lydia M. Buyers, 117-94. New York: Nova Science Publishers, 2003.
- Curtis, Glenn E., ve Lydia M. Buyers. "Kazakhstan: A Country Study". İçinde *Central Asia in Focus: Political and Economic Issues*, 37-115. New York: Nova Science Publishers, 2003.
- Dadabayev, Timur. "Community Life, Memory, and a Changing Nature of Mahalla Identity in Uzbekistan". *Journal of Eurasian Studies*, 4, sy 2 (2013): 181-96.
- Dagiev, Dagikhudo. *Regime Transition in Central Asia: Stateness, Nationalism and Political Change in Tajikistan and Uzbekistan*. United Kingdom: Routledge, 2014.
- Dave, Bhavna, ve Pauline Jones Luong. "A Shrinking Reach of the State? Language Policy and Implementation in Kazakhstan and Kyrgyzstan". İçinde *The Transformation of Central Asia: States and Societies, from Soviet Rule to Independence*, 120-55. ABD: Cornell University, 2004.

Dave, Bhavne. “Kazakhstan: Ethnicity, Language and Power”. New York: Routledge, 2007.

Devrishева, Khalida. “Türk ve Rus Kaynakları Işığında 1989 Fergana Olayları”. *Belgi Dergisi* Cilt 2, No 17 (2019): 1170-87.

Dıykanbayeva, Mayramgül. *Kırgızlarda Atalar Kültü*. Konya: Kömen Yayınları, 2016.

Edgar, Adrienne Lynne. *Tribal Nation: The Making of Soviet Turkmenistan*. New Jersey: Princeton University Press, 2004.

Eker, Süer. “Orta Asya’nın İrani Halkı Tacikler ve Bağımsızlığın 20. Yılında Tacikistan”. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırması Dergisi* 15 (2011): 349-98.

Gürbüz, Yunus Emre. “Demokrasi ve Otoriterlik Sarkacında Kırgızistan”. İçinde *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri: Türk Dilli Halklar, Türkiye ile İlişkiler*, editör Ayşegül Aydınğün ve Çiğdem Balım, 132-219. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2012.

Hartman, Jeffry W. “The May 2005 Andijan Uprising: What We Know, Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program”, 2016. <https://isdp.eu/content/uploads/2016/06/2016-Hartman-the-May-2005-Andijan-Uprising-What-We-Know.pdf>.

United Nations Security Council. “Islamic Movement Of Uzbekistan”. International Organization. Erişim 11 Temmuz 2020. https://www.un.org/securitycouncil/sanctions/1267/aa_sanctions_list/summaries/entity/islamic-movement-of-uzbekistan.

Jonson, Lena. *Tajikistan in the New Central Asia: Politics, Great Power Rivalry and Radical Islam*. London: I. B. Tauris, 2006.

Karagiannis, Emmanuel. *Political Islam in Central Asia: The Challenge of Hizb ut-Tahrir*. New York: Routledge, 2010.

Karimov, Islam. *Uzbekistan on the Threshold of the Twenty-First Century*. ABD: Cambridge, 1998.

Köstem, Seçkin. “Orta Asya ve Kafkasya’da Militan İslam: El Kaide Etkisi”. *Orta Doğu Etütleri* Cilt 2, sy 3 (2010): 181-204.

- Laruelle, Marlene. "The Three Discursive Paradigms of State Identity in Kazakhstan: Kazakhness, Kazakhstanness, and Transnationalism". İçinde *Nationalism and Identity Construction in Central Asia: Dimensions, Dynamics and Directions*, editör Mariya Y. Omelicheva, 1-20. ABD: Lexington Books, 2015.
- Levin, Jonathan. "From Nomad to Nation: On the Constructing of National Identity Through Contested Cultural Heritage in the Republics of Central Asia". *New York University Journal of Law and Politics* 50, sy 1 (2017): 295-96.
- Lubin, Nancy. *Labour and Nationality in Soviet Central Asia: An Uneasy Compromise*. USA: Princeton University Press, 1985.
- . *Labour and Nationality in Soviet Central Asia: An Uneasy Compromise*. USA: Princeton University Press, 1985.
- Mahapatra, Debidatta Aurobinda. "Coping with Religiosity and Extremism in Central Asia: The Case of Kazakhstan". İçinde *The State in Eurasia: Local and Global Areas*, editör Anita Sengupta ve Suchadana Chatterjee, 209-23. Kalküta: Maulana Abul Kalam Azad Institute of Asian Studie, 2013.
- Megoran, Nick. *Nationalism in Central Asia: A Biography of the Uzbekistan-Kyrgyzstan Boundary*. Pittsburg: University of Pittsburg Press, 2017.
- Nunn, Sam. *Calming the Fergana Valley: Development and Dialogue in the Heart of Central Asia*. New York: The Century Foundation Press, 1999.
- Omelicheva, Mariya Y. "Instrumentalization of Islam in Central Asia: Using Religion for Legitimizing the Governing Regimes". *Euxeinos* 17, sy 23 (2017): 6-10.
- Omelicheva, Mariya Y., ve Mariya Y. Omelicheva. "Introduction". İçinde *Nationalism and Identity Construction in Central Asia: Dimensions, Dynamics and Directions*, vii-xxiv. ABD: Lexington Books, 2015.
- Pembeci, Barış İşçi. "Religion and the Construction of Ethnic Identity in Kyrgyzstan". *REGION: Regional Studies of Russia, Eastern Europe and Central Asia* 6, sy 1 (2017): 133-52.

Peyrouse, Sebastien. *Turkmenistan: Strategies of Power, Dilemmas of Development*. New York: M. E. Sharpe, 2012.

Peyrouse, Sebastien, ve Marlene Laruelle. "The Kazakh Neopatrimonial Regime Balancing, Uncertainties among the 'Family,' Oligarchs, and Technocrats". İçinde *Kazakhstan in the Making: Legitimacy, Symbols, and Social Changes*, 29-61. ABD: Lexington Books, 2016.

Polese, Abel, ve Rico Isaacs,. "Between 'Imagined' and 'Real' Nation-building: Identities and Nationhood in Post-Soviet Central Asia". *Nationalities Papers* 43, sy 3 (2015): 371-82.

Pomfret, Richard. *The Central Asian Economies Since Independence*. New Jersey: Princeton University Press, 2006.

Radford, David. "Contesting and Negotiating Religious and Ethnic Identity in Post-Soviet Kyrgyzstan". *Central Asian Survey* 33, sy 1 (2014): 15-28.

Radford, David, ve Mariya Y. Omelicheva. "Does Being Kyrgyz Mean Being A Muslim? Emergence of New Ethno-Religious Identities in Kyrgyzstan". İçinde *Nationalism and Identity Construction in Central Asia: Dimensions, Dynamics and Directions*, 53-70. ABD,: Lexington Books, 2015.

Rashid, Ahmed. *Jihad: The Rise of Militant Islam in Central Asia*. New Haven: Yale University Press, 2002.

———. *The Resurgence of Central Asia: Islam or Nationalism?* Karachi: Oxford University Press, 1998., t.y.

Ro'i, Yaacov. *Islam in the Soveti Union: From World War II to Perestroika*. USA: Columbia University Press, 2000.

Roy, Olivier. *The New Central Asia: The Creation of Nations*. London: I. B. Tauris, 2000.

Ryabakov, Maxim, ve Sally N. Cummings. "The North-South Cleavage and Political Support in Kyrgyzstan". İçinde *Domestic and International Perspectives on Kyrgyzstan's Tulip Revolution*, 77-92. United Kingdom: Routledge, 2010.

- Shishkin, Philip. *Restless Valley: Revolution, Murder and Intrigue in the Heart of Central Asia*. USA: Yale University Press, 2013.
- Spehr, Scott, ve Nargis Kassenova. "Kazakhstan: Constructing Identity in a Post-Soviet Society". *Asian Ethnicity* 13, sy 2 (2012): 135-51.
- Spehr, Scott, ve Nargis Kassenova,. "Kazakhstan: Constructing Identity in a Post-Soviet Society". *Asian Ethnicity* 13, sy 2 (2012).
- Starr, Frederick S. *Ferghana Valley: The Heart of Central Asia*. New York: M. E. Sharpe, 2011.
- Suny, Ronald Grigor, ve Terry Martin, ed. *A State of Nations: Empire and Nation-making in the Age of Lenin and Stalin*. New York: Oxford University Press, 2001.
- . *A State of Nations: Empire and Nation-making in the Age of Lenin and Stalin*. New York: Oxford University Press, 2001.
- Suyarkulova, Mohira, John Heathershaw, ve Edmund Herzig. "Statehood as Dialogue: Conflicting Historical Narratives of Tajikistan and Uzbekistan". İçinde *The Transformation of Tajikistan: The Sources of Statehood*, 161-98. Birleşik Krallık: Routledge, 2013.
- Taşbaş, Erhan. "Kırgızlarda 'Yedi Ata' Kavramı". *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırması Dergisi* 29 (2018): 7-16.
- Tromble, Rebakah. "From Nomadic Traditionalists to Sedentary Scripturalists? Reexamining Ethno-Religious Discourse in Central Asia". *Problems of Post-Communism* 64, sy 6 (2017): 356-69.
- Tunçer-Kılavuz, İdil. *Power, Networks and Violent Conflict in Central Asia: A Comparison of Tajikistan and Uzbekistan*. United Kingdom: Routledge, 2014.
- Wachtel, Andrew. "A Tale of Two Heroes: Kyrgyzstan in Search of National Role Models". *REGION: Regional Studies of Russia, Eastern Europe and Central Asia* 15, sy 1 (2016): 1-16.
- Yaldız, Ayşe Çolpan. "Özbekistan". İçinde *Bağımsızlıklarının Yirmi Yedinci Yılında Türk Cumhuriyetleri*, editör Murat Yılmaz ve Ayşe Çolpan Yaldız, 283-344. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2018.

- Yavaşgel, Emine. “Farklılık Siyaseti Üzerinden Bağımsız Kırgızistan’da Çokkültürlülük ve Çokdilli Eğitim Politikaları”. *İdil Dergisi* 2, sy 7 (2013): 79-118.
- Yemelianova, Galina M. “Islam, National Identity and Politics in Contemporary Kazakhstan”. *Asian Identity* 15, sy 3 (2014): 286-301.
- Yıldırım, Erdoğan, Ayşegül Aydıngün, ve Çiğdem Balım. “Türkmenistan: Aşiretten Ulusa”. İçinde *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri: Türk Dilli Halklar, Türkiye ile İlişkiler*, 397-481. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2012.
- Zhapparaliev, Sherbol. “Kırgızistan’da Şamanizm: Kırgız Tengrizminin Modern Çağda Yeniden Yükselişi”. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* Cilt 64 (2019): 1-22.
- Zhussipbek, Galym. “Exclusivist Identities in Central Asia: Implications for Regional Stability and Cooperation”. İçinde *Nationalism and Identity Construction in Central Asia: Dimensions, Dynamics and Directions*, editör Mariya Y. Omelicheva, 129-45. ABD: Lexington Books, t.y.